

Marketta Wall

Tulliniemen uuden aidan avajaisjuhlassa kaupungintalon galleriassa 19.5.2014

TULLINIEMEN HISTORIAA

I havet dröja inga spår
av kölar som där farit,
och vinden nämner inga namn
på dem i skeppen varit.
Men likafullt i vågens röst,
när bränningarna sjuda,
förgångna tiders tungomål
förmimmas sällsamt ljuda,
och i den spöklikt gråa mist,
som över vattnen skrider,
där tyckas härskepp draga fram
från forna vikingtider

Tulliniemellä – Suomen eteläkärjessä - on kautta aikojen liikkunut merenkulkijoita eri maista. Hankoniemi on ollut merenkulkijoille tärkeä mainioiden ankkuripaikkajensa ansiosta ja valtakunnan puolustajille maantieteellisen asemansa ansiosta: Joka on hallinnut Hankoniemeä, on hallinnut Suomenlahtea. Myös kauppapaikkana Hanko on ollut merkittävä ja paljon myöhemmin, kun niemellä oli jo kaupunki, Tulliniemi tuli tärkeäksi vapaasataman ansiosta ja myös virkistysalueena.

Ensimmäisen kerran Hankoniemi mainitaan kirjallisissa lähteissä 1200-luvulla Tanskan kuninkaan Valdemar II Sejrin itineraariossa, joka on reittiselostus Tanskasta Ruotsin itärannikkoa myöten Ahvenanmeren ja Turun saariston yli Hankoniemelle, mistä purjehdittiin edelleen joko tanskalaisten perustamaan Tallinnaan tai Suomenlahden pohjukasta Venäjän suuria jokia myöten aina Kaspianmerelle ja Mustallemerelle saakka. Tässä varhaisessa dokumentissa Hangosta käytetään ruotsinkielistä nimeä Hangethe ja suomenkielistä nimeä Cumiupe. Hankoniemen ensimmäinen satama sijaitsi niemen pohjoisrannalla ja on nykyinen Kappelisataman lahti ja sen pohjoispuolella sijaitsevalla Kasbergetillä kylän luotsit pitivät merkkitulua merenkulkijoille.

Upsalan piispa Olaus Magnus kirjoitti Vatikaanissa Pohjoismaiden historian, joka ilmestyi 1555. Siinä Hankoniemi mainitaan Pohjoisen pallonpuoliskon ihanimpana satamana ja kerrotaan myös Hauensuoesta (nimeä alettiin käyttää 1700-luvulla), jonka kallioille merenkulkijat ovat kaivertaneet nimiään ja vaakunoitaan. Hauensuolen ankkuripaikan muodostavat Tullisaari ja Kobben. Olaus Magnus käyttää Tullisaaresta nimeä Gambla Tullen, joka viittaa jo varhaisempaan tullinkantoon.

Valtakunnan mahtimiehet kävivät Hauensuoella sotamatkoillaan Venäjälle, Baltiaan, Puolaan ja Saksaan ja 1500- ja 1600-lukujen valloitusotien ansiosta Ruotsi kohosi Itämeren herraksi. Hauensuoella on noin 640 rekisteröityä kaiverrusta, joista 130 on aatelisvaakunaa. Siellä karuja kallioita koristavat mm. Klaus Flemingin ja Erik Axelinpoika Oxenstjernan mahtipontiset vaakunat ja myös mm. useat Hornit ja monet muut Suomen ja Ruotsin sekä myös Baltian ja Saksan aatelliset ovat vaakunansa noihin kallioihin kaivertaneet. Suurvallan puolustus suuntautui 1600-luvulla Baltiaan ja Saksaan, mistä Suomen rannikoiden puolustus kärsi. Tuolloin Raaseporin kreivi Gustav Adolf Lejonhuvud velvoitti rikkaan väestön osallistumaan valtakunnan puolustukseen ja 1600-luvun puolivälissä tulliaseman suojaksi rakennettiin pieni kentälinoitus ns. Bruneskärin skanssi, joka sijaitsi nykyisellä Skansholmenilla. Linnoitukseen sijoitettiin 55 miehen prikaati, jota komensi

Lars Hansson.

Tulliaseman hoitajista käytettiin nimeä besökare ja he tulivat muilta paikkakunnilta tai läheisestä Hangonkylästä, jossa vakituista asutusta lienee ollut jo varhaiskeskiajalla. Tullimiehet asuivat perheineen asemalla.

Och när den kristna läran brett
sig ut i västerlanden,
då drogo djärva munkar ut
besjälade av anden,
att frälsa hedningarnas folk
och mildra grymma seder.
De byggde enkla tempel upp
längs alla skärgårdsleder.
Så stötte nytt och gammalt hop
på många helga ställen
och det var stundom larm och gny
invid de små kapellen

Merenkulkijoiden ja myös Hangonkylän asukkaiden tarpeisiin rakennettiin nykyisen Kappelisataman rinteelle kappeli – luultavasti jo katolisena aikana ja mahdollisesti rakennuttajat olivat virolaisia munkkeja. Kappelin yhteydessä toimi myös hautausmaa. Mutta kaikkia vainajia ei saatu siunattuun multaan ja kun toisen maailmansodan jälkeen Tulliniemeltä otettiin hiekkaa kaupungin rakennustarpeisiin, niin hiekan seassa oli ihmisten luita. Ei tiedetä, olivatko he taisteluissa menehtyneitä vai haaksirikkojen uhreja.

Vuonna 1714 Venäjän tsaari Pietari Suuri oli Hankoniemellä. Tsaarin kaleerilaivasto onnistui soutamaan Tulliniemen ympäri tyynessä säässä Ruotsin suurten linjalaivojen ohi, jotka tyynessä säässä olivat toimintakyvyttömiä. Niemen pohjoispuolella oli pieni ruotsalainen laivasto-osasto, jonka Pietarin kaleerilaivasto voitti ns. Riilahden meritaistelussa 27.7.1714 ja tarinan mukaan merenlahti värjäytyi punaiseksi uhrien verestä. Ruotsalaiset laivat miehistöineen vietiin Pietariin vankeuteen. Hankoniemellä alkoi isonvihan aika. Venäläiset polttivat niemen kylät ja Hangonkylä tulliasemineen autioitui. Vasta Uudenkaupungin rauhan aikoihin 1721 asukkaat alkoivat palata kotikonnuilleen, mutta 1700-luvulla koettiin vielä pikkuviha vuosisadan puolivälissä ja Kustaan sota, jolloin venäläiset taas polttivat niemen kylät 1788.

Ruotsi alkoi linnoittaa Hankoniemeä 1700-luvun lopulla ja nykyisen Länsi- ja Itäsataman väliselle alueelle syntyi kaupunkimainen asutuskeskus, jossa oli noin 40 taloa. Myös Tulliniemi linnoitettiin ja tarkoitus oli estää vihollisen pääsy Hankonien ohi Pohjanlahdelle ja uhkaamaan jopa Tukholmaa, mikä oli tapahtunut jo Pietarin aikana 1714. Mutta linnoitus ei koskaan valmistunut. Venäjä valloitti Suomen 1808-1809 käydyssä Suomen sodassa. Niemelle saapui venäläinen linnoituspataljoona, joka joutui sitten tositoimiin ns. Krimin sodan aikana 1850-luvulla. Venäjä ja Suomi taistelivat nyt samalla puolella. Venäjä oli sodassa Turkia vastaan ja sodan päättäjä oli Krim, mutta Turkin liittolaiset Englanti ja Ranska toivat sodan myös Itämerelle heikentääkseen Venäjän laivastoa. Rannikoittemme merimerkit tuhottiin venäläisten määräyksestä, mutta englantilaiset hakkasivat Tulliniemelle avohakkuun, josta sittemmin alettiin käyttää nimeä Englannin linja ja jota pidettiin myöhemminkin auki, koska se oli niin hyvä apuneuvo navigoinnissa. Englantilaisien tarkoituksena oli lisäksi avohakkuun avulla seurata venäläisten liikkeitä niemellä.

Venäläiset räjäyttivät linnoitukset estääkseen vihollisen käyttämästä niitä hyväkseen ja englantilaiset polttivat linnoitusasutuskeskuksen talot ja elämä hiljeni Hankoniemellä pari kymmeneksi vuodeksi. Vuonna 1874 perustettiin Hangon kaupunki ja niemelle vedettiin Hyvinkäältä rautatie, jonka päähän tehtiin myös satamalaituri.

Jo 1900-luvun alussa laadittiin suunnitelmia satamatoiminnasta myös Tulliniemellä ja suunnitelmissa oli rakentaa Uddskatanin ja Skansbergetin väliseen lahteen 4 pistolaituria, yhteensä 2000 metriä laitureita. Valtio omisti Länsisataman ja molempiin satamiin ei voitu satsata. Tulliniemen kärjen pohjaa pidettiin hankalana ja Tulliniemeä alttiina tuulille. Länsisatma voitti kilpailun ja Länsisataman laituria jatkettiin Korkeasaarelle ja 1920-luvulla Länsisatamaa laajennettiin Nuottasaaren laiturilla.

Jo 1800-luvulla Suomessa heräsi ajatus vapaasataman perustamisesta. Vuonna 1914 puhjenut I maailmansota hidasti hanketta, mutta 1919 perustettiin Hangon Vapaasatama Oy ja yhtiö laati koko Tulliniemen käsittävän mahtavan maankäyttökaavan, johon oli varattu alueita teollisuudelle, varastoille, asunnoille ja satamalaitureille. Yrityksen tarkoituksena oli vuokrata koko Tulliniemen 141 hehtaaria tähän toimintaan. Vapaasataman ideana oli tarjota nopeita ja halpoja satamapalveluita asiakkailleen. Tärkeimpänä motiivina oli Venäjän tulevat markkinat. Hangossa Venäjälle menevät tavarat voitaisiin lastata suoraan rautatievaunuihin, koska Suomessa ja Venäjällä oli sama raideleveys. Valtioneuvosto vuokrasi vapaasatamayhtiölle tarvittavan alueen ja yhtiö rakensi alueelle neljä varastoa ja laiturityöt aloitettiin 1922. Toivottua liikennettä Venäjälle ei syntynyt ja Tulliniemen satama siirtyi sittemmin valtion omistukseen kattamaan valtion vapaasatamayhtiölle antaman lainan. Tulliniemen satamasta tuli nyt valtion omistaman Hangon sataman ulkosatama. Varastot vuokrattiin puolustusvoimille miinojen ja tykkien varastointiin. Sotien välisenä aikana ja vielä toisen maailmansodan jälkeen Tulliniemen satama oli hiilisatama, joka palveli Lohjan kalkkitehdasta ja radanvarren naiset ja lapset keräsivät radalle hiilivaunuista pudonneita hiiliä. Viime sotien jälkeen Tulliniemellä oli myös lautatarha, mihin tarkoitukseen tuulinen Tulliniemi soveltui oivallisesti.

Mutta sotatapahtumat eivät loppuneet. Talvisodan päätteeksi 13.3.1940 solmitussa Moskovan rauhassa Hankoniemi vuokrattiin NL:lle merisotilaalliseksi tukikohdaksi 30 vuodeksi. NL halusi Hankoniemen voidakseen puolustaa Hangosta Suomenlahden eteläpuolelle Osmussaaren rakennettavaa miinalinjaa, jolla estettäisiin vihollisen pääsy uhkaamaan Leningradia. Hanko evakuoitiin ja niemelle tuli 28 000 venäläistä sotilasta, joiden päätehtävä oli niemen linnoittaminen. Tulliniemi muodosti tärkeän osan tukikohdan meripuolustuksesta ja NL rakensi Uddskatanille kolmen tykin 130 mm:n patterin ja siihen liittyvän tulenjohtoaseman. Tykit olivat tukikohdan raskainta kiinteää tykkikalustoa, jolla oli suuri kantama ja joiden tehtävänä oli puolustaa Hangon ja Osmussaaren välistä miinasulkua. Tulliniemen rantapuolustusta varten rakennettiin kevyt 45 mm:n patteri ja nämä tykit pystyivät myös ilmatorjuntaan. Lisäksi Skanslandetissa oli nelitykkinen 75 mm:n ilmatorjuntapatteri, joka puolestaan pystyi ampumaan myös merimaaleja. Tulliniemen rautatietä käytti tuliasemanaan kolmas Hankoon tuotu 100 mm:n tykein varustettu rautatiepatteri. Rannat varustettiin jalkaväen puolustusasemin ja piikkilankaestein. Sotilaita varten NL rakensi keskelle niemeä suuren kasarmin, jossa oli yhteensä 9 uunia.

NL:n vuokra-aika supistui lopulta vajaaksi kahdeksi vuodeksi. Jatkosota alkoi kesäkuussa 1941. Hanko vallattiin takaisin ja venäläiset katsoivat parhaimmaksi lähteä kauas linjojen taakse jääneestä tukikohdastaan. Viimeiset neuvostojoukot lähtivät Hangosta 2.12.1941.

Tulliniemi sai nyt uudet vuokralaiset. Suomi oli tehnyt Saksan kanssa sopimuksen saksalaisten sotilaiden kauttakulkuoikeudesta Suomen halki Pohjois-Norjaan, jonka Saksa oli miehittänyt. Vuosina 1942-1944 Tulliniemellä toimi saksalaisten kauttakulkuleiri, joka palveli saksalaisten sotilaiden lomakuljetuksia Pohjois-Norjan ja Saksan välillä. Saksa rakensi Tulliniemelle runsaan 100 parakin kylän, toisen rautatien henkilöliikennettä varten ja myös puisen vesijohdon. Tulliniemen leirillä lomalle lähtevät sotilaat kävivät täisaunassa ja saivat puhtaan univormun. Noina vuosina täällä oli koko ajan 4000-5000 saksalaista sotilasta. Lotilla oli leirillä kahvila, kanttiini Erica. Lottien tehtävänä oli aluksi hoitaa leirin rakennusmiesten

muonitus ja sitä varten leirin yhteyteen rakennettiin kanttiini. Toiminta oli tuottoisaa ja päiväkassat nousivat usein kymmeneen tuhansiin markkoihin. Myynnissä oli Tammisaaren olut- ja pilsneritehtaan pilsneriä, virvoitusjuomia, kyniä, kirjepaperia, kortteja ja matkamustoja, kuten visakantisia vieraskirjoja ja saksalaiset ostivat usein lomalle lähtiessään kanttiinin melkein tyhjäksi. Hankolaisten mielestä Tulliniemelle marssiva hyvinpukeutunut ja -järjestäytynyt, laulava saksalaisarmeija oli vaikuttava näky. Paikallisilla Gunnarsinrannan vaimoilla oli tapana odottaa kärryineen Tulliniemelle vievän tien risteyksessä saapuvia sotilaita, joiden varusteet he veivät parakeille ja saivat maksuksi leipää, muuta ruokatavaraa ja tupakkaa. Suomi ja NL solmivat Moskovassa välirauhan 15.9.1944 ja sen mukaan saksalaisten oli lähdettävä Suomesta.

Tulliniemen monille rakennuksille oli taas uudenlaista käyttöä. Osaan majoitettiin 7. Raivaajalajivueen miehet talvikaudeksi. Miehet koulutettiin tehtäväänsä talvella Tulliniemellä ja kesällä he raivasivat Suomenlahden miinoista.

Osa parakeista toimi NL:sta palautettujen sotavankien karanteenileirinä. Heidän muistolaattansa paljastettiin Tulliniemellä 1974. Kaikkiaan Hangon karanteenileirin kautta palasi 1829 miestä. Kun miehet tulivat Tulliniemelle, he pääsivät heti saunaan, saivat puhtaan uniformun ja tukevaa ruokaa. Lisäksi he saivat annoksen rommia ja useimmat olivat niin heikossa kunnossa, että he tulivat siitä kunnan humalaan. Jotkut eivät kestäneet saamaansa vahvaa ruokaa, vaan menehtyivät, koska ruoansulatus oli niin pahasti vaurioitunut sotavankiaikana.

Lisäksi Hangon leirin kautta palautettiin ulkomaille internoidut suomalaiset, noin 100 suomalaista, jotka olivat olleet sotavankeina Norjassa ja noin 300 suomalaista naista, jotka olivat olleet saksalaisten joukkojen palveluksessa Norjassa.

Vuodesta 1948 1960-luvulle saakka parakeissa toimi myös naisten työsiirtola. Suurin osa naisista oli tuomittu joko irtolaisuudesta, rattijuoppoudesta tai mustan pörssin kaupasta. Marie-Louise Falenius, joka hoiti työsiirtolan ruokalaa muutaman kuukauden ajan kertoi minulle aikoinaan, kuinka naisille järjestettiin hartaustilaisuuksia ja kuinka hänen mieleensä oli jäänyt puulaatikon päällä istuva uhmakkaan näköinen nuori naisvanki. Rouva Faleniuksella oli pienet tyttärensä mukanaan siellä ruokalassa ja kerran juuri kävelemään oppinut pikku tyttö oli kävellyt mereen ja olisi hukkunut ellei eräs näistä naisvangeista olisi häntä pelastanut. Tulliniemeltä naiset vietiin kuorma-auton avolavalla töihin eri puolille Hankoa.

Työsiirtola lakkautettiin ja vangit siirrettiin Hämeenlinnan naisvankilaan 1960-luvulla, kun alueelle perustettiin Suomen vapaavarasto.

Sodan aikana monet virolaiset pakenivat Ruotsiin, osa avoveneillä. Tarinan mukaan hankolaiset veivät saariin ja luodoille huopia pakolaisten auttamiseksi. Kerran Tulliniemellä asuvan Sandblomin perheen luo tuli eräs tällainen perhe. Perheeseen kuului pikku tyttö, jolla oli mukanaan kaunis suuri nukke. Sandblomin perheessä oli samanikäinen pikku tyttö – he ystäväystyivät ja virolaistyttö antoi nukkensa Sandblomin tyttärelle, joka on lahjoittanut nukan Hangon museolle.

Sittemmin 1965 vapaasatamahanke toteutui. Kanavaa on suunniteltu Tulliniemen kapeimpaan kohtaan 1926 ja 1970-luvun alussa. Railshipin junalauttaliikenne toimi Tulliniemellä 1975-1998. Myös transito-liikenne Venäjälle toteutui ja nousi kukoistukseen 2000-luvun alussa, jolloin jopa 400 autorekkaa lähti Tulliniemestä kohti Venäjää.

Eräs Hangon kaupungin ensimmäisistä kaupunginisistä Conrad Appelgren suunnitteli Tulliniemestä luonnonpuistoa ja hankolaiset itse suojelivat osan Tulliniemeä 1960-luvulla. Kun autotuonti väheni, eräs hankolaisista ehdotti, että Tulliniemen tyhjille autokentille tehtäisiin formularata.

Vapaasataman perustamisen yhteydessä 1965 suuri osa Tulliniemeä eristettiin aidalla. Hankolaisille Tulliniemen hieno hiekkaranta oli arvostettu virkistysalue ja kaupunkilaiset käynnistivät hankkeen aidan siirtämiseksi 1983. Hanke toteutuikin seuraavana vuonna ja alueesta vapautui yleiseen käyttöön 13 lisähehtaaria. 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopulla kaupunginhallitus asetti työryhmän suunnittelemaan Tulliniemen avaamista yleisölle. Vaatimuksena oli kuitenkin, että vapaasatamayhtiön ja yleisen alueen rajalla piti olla aita. Molemmat osapuolet olivat yhtä mieltä asiasta. Ongelmana oli, kuka uuden aidan maksaisi. Kesäkuussa 2013 vapaasatamayhtiön toimitusjohtaja Jukka Ryky ilmoitti Hangon museon kirjastossa järjestämässä Tulliniemestä ja Gunnarsinrannasta kertovassa näyttelyssä, että vapaasatamayhtiö rakentaa uuden aidan, jolla eristetään vapaasata-alue muusta Tulliniemestä. Tänä päivänä tämä hankolaisten 30 vuoden pituinen unelma toteutuu.

I havet dröja inga spår
av kölar som där farit.
Och vinden nämner inga namn
på dem i skeppen varit.
Och berg och sand bevara ej
det som har hänt i tiden.
Och trähus stupa på sin post
när deras dag är liden.
Det som finns kvar är blott en sägn,
som bränningen berättar
för den som lyssna vill en kväll
bland havets troll och vättar

Lähteet:

Suullisia tietoja
Johannes Runeberg

Painamattomat lähteet

Marketta Wallin käsikirjoitus Hangon oppaiden rooliopastukseen, joka kertoo elämästä Hangonkylässä 1700-luvulla ja myöhemminkin.

Kirjalliset lähteet

Reino Aaltonen: Hangon vanha linnoitus. Hanko 1971.

Birger Boström: Hankoniemi. Vanhoja satamia ja kivipiirroksia. Hanko 1968

Birgitta Ekström: Hangon muinaismuistoja, muistomerkkejä ja veistoksia. Karprint, Huhmari 1995.

Birgitta Ekström, toim: Hankoniemi 1700-luvulla. Ruotsalainen etuvartio tsaarin varjossa. Hanko 1987.

Birgitta Ekström, toim: Maaailman valo. Hangon hengellisen elämän ilmenemismuotoja. Hanko 1992.

Tiina Lehto: Hangon rakennuskulttuuri ja kulttuurimaisema. Tammisaari 1989.

Oskar Nicula: Tenala och Bromarf socknars historia I, II. Helsingfors 1938

Pekka Silvast: Tulliniemi, Suomen vapaasatama Oy 1960-2000. Tulludden, Finlands Frihamn Ab.

Marketta Wall: Hangon kahviloita, ruokaloita, ravintoloita ja majataloja. Tammisaari 1994.